

Secció oberta

Història i Comunicació

per Lluís Costa i Fernández

Reflexionar al voltant de les interrelacions entre la Història i la Comunicació comporta plantejar, de bell antuvi, una malaurada constatació: ambdues ciències han vist, manipulades al llarg del temps, en gran mesura, les seves funcions. La història ha estat utilitzada, essencialment, per legitimar l'ordre polític i social establert, mentre que la comunicació, com a sistema de conformació de consciències i opinions, s'ha convertit en un objecte de control estratègic per part del poder. Dit això, podem afirmar que el coneixement que tenim de la història respon, en bona part, a una fórmula de transmissió d'informació generada, interessadament, des de l'exercici del poder.

Sempre s'ha dit —i amb tota la raó— que la Història l'escriuen els vencedors. És innegable que el poder moldeja la realitat d'acord amb els seus interessos. Fins i tot, governs d'orientació política molt dispar, poden compartir estratègies quan es tracta de transmetre —d'orientar— uns valors i una ideologia. Molt sovint, les societats evolucionen amb més diligència que la legislació que imposen els seus governants.

Proposem un breu i inconnex recorregut per diversos escenaris de la Història, a través del qual es palesa la ínfima legitimitat d'alguns mecanismes d'autoconservació del poder. Ja en temps dels Reis Catòlics, a inicis del segle XVI, comunicar una veritat que no sintonitzés amb la veritat oficial pressuposava quedar al marge del llegat històric: es dictava una normativa excloent referida a la impressió i venda de llibres, i s'establí una estricta censura; els llibres que no s'hi sotmetessin eren cremats públicament.

A la primeria del segle XIX, l'Anglaterra socialment avançada i econòmicament capdavantera, patia un clar desequilibri entre les necessitats de la comunicació de masses —unes masses que participaven activament de la vida pública— i la normativa sobre premsa, sustentada en la legislació dictada a partir de la revolució de l'any 1688.

A la veïna França, els il·lustrats tenien un ínfim concepte de la premsa (la consideraven un gènere literari menor), malgrat que la Revolució Francesa havia tingut en els periòdics un element de primer ordre en la tasca de conformar la consciència de la burgesia ascendent. Així mateix, i malgrat ésser un autèntic contrasentit, la influència de Rousseau sobre les capes populars i incultes de la població, no s'havia produït mitjançant la lectura dels seus llibres, sinó que fou, sobretot, a través dels articles de divulgació que va publicar a la premsa, un mitjà blasmat per Rousseau mateix. Una de les primeres mesures d'una revolució tan socialment avançada com havia estat la francesa, fou reprimir sense contemplacions a periodistes i impressors de molts dels diaris que es publicaven a París. Poc després, l'aplicació de l'Article 355 de la Constitució francesa sotmetia tota la premsa a control policial previ. Una simple sol·licitud dels administradors municipals o, naturalment,

de la policia, era suficient per prohibir una publicació. I així, un cas darrere l'altre.

La vocació de supervivència dels règims estimulava qualsevol fórmula de conservació, fins i tot, com acabem de veure, en règims progressistes. Sense anar més lluny, a casa nostra, la Segona República es va mostrar especialment curiosa en la defensa dels seus interessos. Així, malgrat que l'Article 34 de la Constitució, publicada el 9 de desembre de 1931 manifestava que: «tota persona té dret a emetre lliurement les seves idees i opinions, fent servir qualsevol mitjà de difusió, sense subjectar-se a prèvia censura. En cap cas es podrà recollir l'edició de llibres o periòdics, sinó és en virtut d'un manament del jutge competent. No es podrà decretar la suspensió de cap periòdic, excepte per sentència ferma»; aquest article, però, quedava mediatitzat per la Llei de Defensa de la República, aprovada el 20 d'octubre anterior i incorporada al text constitucional. Era un intent de preservar amb les màximes garanties la imatge del nou règim, al preu de «la no llibertat per als enemics de la República». En el seu article primer especificava que quedaven tipificats com a actes d'agressió a la República i sotmesos, per tant, a la llei, entre d'altres, «la difusió de notícies que puegan quebrantar el crèdit o pertubar la paz o el orden público [...] toda acción o expresión que redunde en menosprecio de las Instituciones u organismos del Estado [...] la apología del régimen monárquico o de las personas en que se pretenden vincular su representación». Les sancions que es plantejaven per als transgressors de la llei eren molt rigoroses i anaven des de multes d'un valor màxim de 10.000 pessetes fins al tancament de la publicació. La Llei de Defensa de la República va estar en vigor fins el 29 d'agost de 1933, en què va ser substituïda per la Llei d'Ordre Públic, promulgada un mes abans. El text legislatiu contemplava la suspensió de garanties constitucionals en estats d'alarma, la imposició de la censura prèvia i, fins i tot, en casos d'urgència s'acordava la facultat del govern de suspendre immediatament qualsevol publicació. En l'estat de guerra assumia totes les facultats l'autoritat militar.

No cal dir que si en règims progressistes l'excés de zel en el control de la informació podia transfigurar la realitat que transmetien els mitjans de comunicació, en períodes dictatorials les situacions que es creaven eren absolutament falsejades i pontificaven la funció del periòdic com a manipulador de la informació i transmissor de valors i d'ideologia. Tant en la dictadura de Primo de Rivera com en la franquista —per posar dos models espanyols— la identificació entre Estat i premsa és coincident, si bé el franquisme entenia la premsa com quelcom visceral a l'Estat, raó per la qual la Llei de 1938 no admetia la noció de «quart poder» referit a la premsa i manifestà que era un «de los viejos conceptos que el nuevo Estado había de someter más urgentemente a revisión». Així, la premsa no era ni representava cap poder, els poders els tenia l'Estat, i

la premsa era un instrument al servei de l'Estat, una «institució nacional», un servei públic a voltes en mans privades, però, en definitiva, empreses que havien de subordinar els seus interessos privats, purament mercantils, al seu gran interès «nacional», servit, interpretat i definit per l'Estat. L'empresa privada que plantejava un model de «periodisme informatiu» acostumava a estar regida per personatges vinculats al règim. Amb el principi expressat a la Llei de 1938, segons el qual l'Estat tenia cura de «la organización, vigilancia y control de la institución nacional de la Prensa Periódica», quedava clar que la premsa servia a l'Estat i no més a l'Estat, desapareixent l'antiga concepció industrial de la premsa a mans d'empreses privades.

Primo de Rivera, en canvi, es conformava d'apropiar-se simplement de la funció de la premsa —del «quart poder»—, permetent l'existència d'una premsa externa a l'Estat, amb el benentès que li exigia que estigués al servei d'aquest, però amb una certa independència. Així, doncs, el franquisme recollí i superà la idea de Primo de Rivera d'utilitzar la premsa al servei del règim (identificat sempre amb l'Estat). En aquest sentit, convergien les definicions aplicades a la premsa democràtica: l'Estat havia de controlar —en el context del règim franquista és més exacte parlar d'*anul·lar*— la llibertat de premsa. En el preàmbul de la Llei de 1938, hom fa referència a «los daños que una libertad entendida al estilo democrático había ocasionado a una masa de lectores, diariamente envenenada por una Prensa sectaria y antinacional».

A partir del moment que hom traça una línia divisòria entre el bé i el mal, és a dir, entre el que convé i el que no convé a l'Estat, s'introdueix un nou concepte: el de la responsabilitat, que es conjuminava amb el de la llibertat, o sigui, el concepte de llibertat amb responsabilitat en l'exercici de la funció informadora (propagadora d'una única veritat) amb un sentit responsable, que inclou no únicament el saber silenciar fets perjudicials al govern, sinó també divulgar els conceptes que al govern li interessa, en cada moment, de divulgar. En aquest sentit, recordem com Primo de Rivera es queixa de la premsa no addicta que, com que no pot criticar el règim (òbviament, ell disposa de mecanismes per evitar-ho), es dedica a minimitzar «la important tasca del règim»: «procuran silenciar sus avances, no dar importancia a sus grandes éxitos, no divulgar sus iniciativas, hacer el vacío en torno a cosas y personas que con la empresa de transformación se relacionen.»

Es tracta dels silencis reveladors; de quan és més important el que no es diu que no pas el que es diu; de quan la història s'escriu a partir de la interpretació del silenci; de quan el graner de la història són els arxius dels intangibles.

La filosofia del manual d'història d'Espanya amb què l'any 1939 el franquisme pretenia transformar l'ensenyament, per adequar-lo a l'hora

del feixisme, és equiparable —des del punt de vista del foment de la incongruència— a la maquiavèlica funció assignada als mitjans de comunicació: «La historia es como un cuento maravilloso, pero un cuento en que todo es verdad, en que son ciertos los hechos grandiosos, heróicos y emocionantes que refiere... Por la historia se sabe lo ocurrido en cada país y como fueron sus reyes, sus gobernantes y sus personajes más ilustres... La Historia nos habla, en fin, de todos aquellos que hicieron en su vida algo notable e importante.»

El declivi de les dictadures occidentals i la modernitat dels models comunicatius (amb una multiplicació, impensable fa poc temps, de la capacitat per transmetre informació) podria situar l'anàlisi de les interrelacions entre els mitjans de comunicació i la Història en un àmbit més propici a la coincidència entre els continguts d'aquests mitjans i la futura matèria primera de la recerca històrica. En tot cas, però és aleshores que la dictadura del mercat i les seves fatals lleis estructurals relativitzen la pluralitat ideològica; els mitjans de producció continuen restant a mans del poder —ara, econòmic— i la capacitat de resposta del receptor és mínima. Avui dia, el concepte de globalització s'identifica plenament amb el de la veritat única. Fins i tot, i encara que sembli una paradoxa, amb les noves tecnologies —que aparentment propicien una major capacitat comunicativa— és més complicat emetre missatges alternatius als «oficials».

La recerca històrica ha tingut, tradicionalment, la funció de preservar la memòria col·lectiva. La manca de documentació (i per tant, d'informació) pot fer grinyolar qualsevol interpretació del nostre passat i sotmetre un període històric a l'obscuritat; però aquí hem d'introduir la gran absurditat del segle XXI: l'excés d'informació provoca la *desmemòria* històrica, la capacitat humana d'assimilació de les notícies té una data de caducitat gairebé imminent. No som capaços de recordar amb un mínim de detall fets històrics recents, pels quals fórem bombardejats des de tots els mitjans de comunicació (cas Filesa, Guerra dels Balcans, Tractat de Schengen, etc.). Com diu Manuel Vázquez Montalbán, el saber sobre el que passa és una mercaderia informativa d'usar i tirar. En tot cas, els futurs historiadors hauran d'intentar sistematitzar i interpretar aquest ingent volum d'informació. Una informació, insistim, mediatitzada d'acord amb uns determinats interessos polítics i econòmics.

Però, la Història no es basteix únicament a partir dels fets que transcendeixen el marc local. A voltes, la Història microscòpica representa l'element embrionari de les grans interpretacions històriques.

Sens dubte, la memòria que ofereixen les hemeroteques, fonoteques i videoteques representa un instrument de recerca indispensable i susceptible d'oferir visions històriques localitzades. Sovint, es tracta d'un material únic i exclusiu per plantejar determinades investigacions. Expo-

sem un exemple concret, d'entre els molts que podríem apuntar: la historiografia recent ha prestat especial atenció, com a aspecte indispensable per entendre l'evolució de les societats, al problema del nivell i de la qualitat de vida. Això pressuposa disposar d'informacions que en ocasions (no sempre) només ofereix la premsa escrita. Estic pensant en les llistes de preus del mercat local que inserien els periòdics (molt significatives si s'interrelacionen amb xifres salarials), i que ens poden portar més enllà d'una simple quantificació —l'establiment d'índexs de salaris reals— fins al tema més complex de l'estimació del nivell de vida. Les informacions periodístiques poden determinar la situació real d'aquest nivell de vida. Així, l'anàlisi dels preus i els salaris del temps de la dictadura de Primo de Rivera (per fer-lo més entenedor, apliquem el nostre discurs en un període històric concret), juntament amb les reaccions —mediatitzades dels mitjans de comunicació—, indiquen que la pretesament idíl·lica situació social de la classe obrera (els feliços anys vint) era una fal·làcia, i que el directori no encertava a trobar una solució satisfactòria a la crisi, agreujada per la manca de mercats i la superproducció industrial que desencadenava inevitablement en l'atur forçós. Naturalment, les autoritats estaven preocupades per no permetre la difusió d'aquestes notícies, per bé que la premsa hi feia referència esporàdicament. Les circumstàncies podien alterar els sistemes de vida, fins el punt que és factible considerar que eren susceptibles de provocar canvis de dieta entre la població. I això, que aparentment podria semblar irrellevant des d'un punt de vista històric, és d'una notable transcendència, de tal manera que George Orwell havia arribat a afirmar, l'any 1937: «em sembla que és lícit sostenir que els canvis de dieta són més importants que els canvis de dinastia o fins i tot de religió».

La utilitat dels mitjans de comunicació com a instrument de recerca històrica és palesa, així mateix, en temes vinculats a l'oci i als costums socials. De quina manera podríem endevinar l'impacte d'altres mitjans de comunicació, com la ràdio i el cinema, sobre la població, si no fos per la publicació de les programacions radiofòniques i de les cartelleres cinematogràfiques a les pàgines dels diaris?

En definitiva, Història i Comunicació —amb majúscules—, són dues disciplines indestriables que comparteixen, com hem intentat mostrar, molts punts en comú i que, al capdavant, requereixen un tractament i una utilització crítica que permeti adquirir la seva veritable dimensió social, que possibiliti —manllevant uns mots del professor Josep Fontana referits a la Història— aportar elements que serveixin, si no per a canviar les coses, almenys per a fer més lúcida i més rica la consciència que la humanitat té de la seva situació.